

Miloš KRIVOKAPIĆ*

NEKE KARAKTERISTIKE CRNOGORSKOG PISANOG
JEZIČKOG IZRAZA PREDVUKOVSKOG DOBA: VOKALSKI
I KONSONANTSKI SISTEM JEZIKA SERDARA I
GUVERNADURA RADONJIĆA (1714–1828)

Apstrakt: Vokalizam i konsonantizam pisama serdara i guvernadura Radonjića u saglasju je sa većinom crnogorskih dijalekata i savremenim jezikom, jer su oni crnogorski narodni govor pretočili u svoja pisma. Određene razlike rezultat su, prvenstveno, neusavršenosti grafijskog sistema i naslijeđene ortografske prakse, koje su karakteristične i za ostale pisare sa crnogorskog prostora u predvukovskom dobu.

Ključne riječi: vokali, vokalske sekvence, vokalizam, konsonanti, konsonantske grupe konsonantizam

1. FONOLOŠKE I MORFONOLOŠKE PROMJENE

1.1. Vokalizam

Vokalizam pisama Radonjića¹ ne razlikuje se od vokalskog sistema većine naših dijalekata, kao i savremenog književnog jezika. To je petočlani vokalski sistem (/a/, /e/, /i/, /o/, /u/) sa vokalnim /r/.

Jerovi u ovim pismima nemaju glasovnu vrijednost, osim kada debelo jer stoji umjesto foneme /a/. Vokal /a/ je zabilježen umjesto nekadašnjeg poluglasnika, ali ne u slabom položaju. Eventualni izuzetak je marginalan i odno-

* Doc. dr Miloš Krivokapić, Filološki fakultet, Nikšić

¹ Originalna pisma serdara i guvernadura Radonjića, koja su predmet ovog istraživanja, čuvaju se u Istorijskom arhivu u Kotoru, Arhivu u Herceg Novom, Arhivskom odjeljenju Narodnog muzeja Crne Gore na Cetinju, Državnom arhivu u Zadru i dr.

si se samo na primjer /izapsova/ (SP28), gdje, prema mišljenju A. Mladenovića, imamo „uticaj srpskoslovenskog jezika u kojem je dolazilo do vokalizacije poluglasnika u slabom položaju” (Mladenović 1973: 76). Međutim, u primjeru /izapsova/², najvjerovatnije, nije riječ o uticaju srpskoslovenskog jezika, već se nepostojano /-a-/ ubacuje da bi se razbila teška suglasnička grupa, pa se tako ostvaruje alomorf prefiksa /iz-/ kao [iza]. Lekseme /samrt/ i /sagriješio/ guvernadur Staniša Radonjić je vjerovatno, preuzeo iz srpskoslovenskog jezika. Dvije pozajmljene lekseme iz srpskoslovenskog i nekoliko iz ruskoslovenskog jezika, očito je, predstavljaju samo knjiški uticaj i možemo ih smatrati zanemarljivim, a što se, pak, tiče, malo vjerovatne vokalizacije nekadašnjih poluglasnika u slabom položaju, prema pravilu, ne poznaju je narodni govori (Mladenović 1973: 76), a oni su osnovica jezika Radonjića. Radonjići, iako potiču iz kraja koji, prema „dijalekatskoj karti”, ne pripada najužoj osnovici književnog jezika, na fonu su starocrnogorskih, ali i govora uže osnovice današnjeg standardnog jezika u kojima je nekadašnji jaki poluglasnik prešao u /a/ (Stevanović 1964: 78), a ne u muklo /e/³.

Jat ima u pismima Radonjića sljedeće reflekske: /ije/, /je/, /e/, /i/. Najfrekventniji refleksi jata u ovim pismima su: /ije/, /je/, što je i očekivano s obzirom na pripadnost Radonjića Njegušima, time i starocrnogorskim govorima. Ostali refleksi jata (/e/, /i/) uglavnom su registrovani kao i u drugim crnogorskim govorima (Pešikan 1965: 107; Stevanović 1933–1934: 7; Miletić 1940: 225). Jat se u ovim pismima, uglavnom, reflektovao po poznatim pravilima: dugo *ě* > /ije/, kratko *ě* > /je/. Nalazimo, međutim, i primjere duljenja kratkog jata, koji korespondiraju sa dijalekatskom bazom starocrnogorskih, ali i južnih govora. Primjeri jekavizama (i)jekavski napisani (*bijelopavlickoj, vijere, nevijere, vidijeti, izgorijećemo, živijeli, namijesto, mijeseca, izasijekli, stariješina, trpijeti*), koji (tako napisani) nijesu u saglasju sa svojom dijalekatskom bazom, očito je, predstavljaju arhaičnu jezičku crtu koja se zadržala u govoru ili, vjerovatnije, samo pisarski manir koji se odlikuje kolebanjem u pisanju.

² Primjeri za ovaj rad su ekscerpirani iz doktorske disertacije Miloša Krivokapića (2009): Jezik u pismima serdara i guvernadura Radonjića, Filozofski fakultet u Novom Sadu. Pri navođenju primjera date su skraćenice: VI — pop i serdar Vuko Radonjić, S — serdar i guvernadur Stanislav (Staniša) Radonjić, VII — guvernadur Vukale (Vukolaj) Radonjić, J — guvernadur Jovan Radonjić, VIII — guvernadur Vukolaj Radonjić, P — pismo).

³ Iako savremeni govor Njeguša nije detaljno proučen, poznato je iz dosadašnjih istraživanja da se on nalazio izvan zone gdje se refleks nekadašnjeg poluglasnika izjednačio sa etimološkim /a/ (Mladenović 1973: 72).

Nastavci s dvosložnom vrijednošću jata preovladavaju u ovim pismima, i to sa etimološkim i analoškim jatom. Za ortografsku neusavršenost pisama Radonjića kada je riječ o jekavskom i ekavskom refleksu jata, koje označavaju grafemom <e>, što je bitna odlika i vladike Danila i Petra Prvog, na osnovu poređenja sa starocrnogorskim govorima može se reći da su svi navedeni primjeri imali jekavski refleks jata. Takođe, pretpostavljanjem svojevrstnog sistema označavanja starog vokala jata pisara ovih pisama, vidjeli smo da je *ě* najstariji pisar označavao sa /e/, srednji sa /ije/, a svi ostali sa /je/. Očito je riječ o pisarskom maniru. Dakle, i principski i komparacijom sa njihovom dijalekatskom matricom, u ovim slučajevima ipak je izgovarano [je]. Ikavski refleks jata u pismima Radonjića registrujemo u pozicijama: *ě + j*, *ě + o* (< *l*), *ě + đ*. Ikavizme, koji su česti u pismima serdara i gubernadura Staniše, rijetki u pismima popa i serdara Vuka i gubernadura Jovana, registrujemo u standardnim formama karakterističnim i za savremeni književni jezik: *razumio*, *činio*, *bio*, *prinio*, *vidio*, *smio*, *ponio*, *mrzio*, ali oni, ujedno, i odražavaju starocrnogorsku dijalekatsku sliku (primjeri u kojima jat daje /i/ ispred /đ/: *zapoviđelo*, *zapoviđeli*, *pride*, (*naj*)*pride*).

Poznato je da se nekoliko imenica slovenskog porijekla na /-ir/ i veći dio onih uzetih iz stranih jezika u istočnocrnogorskim i susjednim govorima zapadne i sjeverne Crne Gore upotrebljavaju sa grupom /-ijer < ir/. Kod Petra Prvoga B. Ostojić notirao je dva slučaja: /manastijer/ gdje imamo dodavanje italijanskog sufiksa /-ijer/, i /bregadieru/, u kome, vjerovatno, imamo usvajanje izgovora iz jezika iz koga je leksema pozajmljena. Javljanje /-ijer/ u pismima serdara i gubernadura Stanislava i gubernadura Jovana umjesto izvornog /-ir/ podstaknuto je takođe venecijanskim uzorima (Ostojić 1976: 90; Miletić 1940: 254; Pešikan, 1965: 106; Pižurica 1989: 294; Stevanović 1933–1934: 27; Mladenović 1973: 60), što potvrđuju i sljedeći primjeri: *kavalijer* (JP12), *kavalijera* (SP10), *kvartijer* (SP15), *bregadijer* (SP39).

Redukcija pojedinih vokala u pismima Radonjića, koje nije izrazito kao u savremenim crnogorskim govorima, ne javlja se u inicijalnoj poziciji riječi, u medijalnoj sasvim rijetko, u finalnoj često, i to na kraju infinitiva pojedinih glagola, priloga, predloga i rječca. U medijalnoj poziciji gubi se vokal /i/ u drugom licu množine imperativa glagola /činiti/, /o/ u prilogu /ionako/, a vokal /e/ u imenici /čovjek/, što je karakteristično i za jezik vladike Danila (Mladenović 1973: 76) i vladike Petra I (Ostojić 1976: 98). Redukcija vokala u ovim pismima, dakle, nije na fonu savremenih crnogorskih govora, već savremenika Radonjića sa istog geografskog područja, što potvrđuju i sljedeći primjeri: *činte* (SP6), pored *činite* (SP20), *inako* (SP36), *čojak* (SP8), *čojka* (SP8), *čojku* (SP40).

Grupa /čl-/ (starosl. *člověk*) uprošćena je u /č-/ (primjeri ove riječi sa /č- / < /čl-/ javljaju od XV vijeka). U imenici /čojak/ (nom. jed) /-a-/ je nepostoja- no: /čojka/- ak. jed. (Mladenović 2006: 286; Mladenović 2005: 88). Vladika Danilo upotrebljava forme: /človjek/ i /čojak/. Mladenović smatra da imeni- ca /človek/ pripada srpskoslovenskom, a forma /čojak/ narodnom sloju u je- ziku pisama vladike Danila (Mladenović 1973: 65). U crmničkom govoru u upotrebi je oblik /čoak/ (Miletić 1940: 230), u srednjokatunskim i lješanskim govorima: /čoeck/, /čo(j)ak/ (Pešikan 1965: 84). Oblik /ček/, pored forme /čo- ek/, javlja se u peraškom govoru (Brajković 1893: 4). U leksemi /čovek/ so- nant /v/ u intervokalskom položaju gotovo redovno se gubi: /-ově-/ > /-oe-/ : /čoeck/, a hijat, nastao usljed gubljenja sonanta /v/ u intervokalskom položa- ju, može biti uklonjen ili razvijanjem prelaznog glasa: /čoviek/ ili kontrakci- jom vokalske grupe /-oe-/ pretežno u pravcu drugog vokala sekvence: /ček/ (Subotić, 1972: 100–101). Forma /čovjek/, kojoj je prethodio oblik /človek/, u crnogorskim govorima ima tri varijante: /čoeck/, /ček/, /čo(j)ak/. Ovu imeni- cu u pismima Radonjića registrujemo, takođe, sa tri fonološka lika nominati- va, i to: dođe ni *ček* iz turske zemlje (VIP7); ti si *človek* mudar (JP1a); ta isti *čojak* (SP4), *čojak* na stangade pogibe (SP8), ta *čojak* (SP11). Slučajevi gu- bljenja vokala /i/ u imperativu glagola /činiti/ u pismima Radonjića, kao što je i u jeziku vladike Danila, tumače se, svakako, „na fonetskom planu, jer se ne mogu objašnjavati ni morfološkim momentima: vezivanjem ovakvih for- mi za pojedine izraze ili fraze, ni semantičkim razlozima: javljanjem samo određenih oblika imperativa” (Mladenović 1973: 87–88). Da redukcija vo- kala nije izrazita u ovim pismima kao u savremenim crnogorskim govori- ma, nedvosmisleno pokazuju sljedeći primjeri, koji potvrđuju postojanje vo- kala /i/ u drugom licu množine imperativa: *pođite* (VIP7), *zovite* (SP5), *pi- šite* (SP5), *nađite* (SP6), *puštite* (SP26), *naredite* (SP28), *vratite* (SP29) i sl.

Pokretni vokali najčešće se javljaju na kraju priloga, predloga, oblika pri- djevsko-zamjениčke deklinacije. Priloge registrujemo u kraćoj i dužoj formi, a u finalnoj poziciji duže forme često se alternativno javljaju dva pokretna vokala. Pokretni vokali /-a/ i /-e/ česti su, /-u/ i /-i/ rijetki, dok vokal /-o/ ni- je zabilježen u ovim pismima. Serdari i guvernaduri Radonjići dosljedno pi- šu pokretne vokale u finalnoj poziciji genitiva i akuzativa jednine, dativa i in- strumentala množine i dativa i lokativa jednine pridjevsko-zamjениčkih riječi.

1.2. Neke morfonološke osobenosti

Finalne grupe radnog glagolskog pridjeva u pismima Radonjića bilježi- mo i na pisanom planu sa izvršenim i neizvršenim procesima asimilacije i kontrakcije. Finalna vokalska grupa [-ao] najčešće ostaje neizmijenjena (*na-*

šao, nadao, kazao, podržao, rekao, izabrao, pisao, zvao, došao), rijetko se pod uticajem procesa asimilacije i kontrakcije transformiše u /-a/: *doša, moga, reka, pisa, naša, nadiga, drža, uteka*, još pjeđe y /-o/: *reko, došo, pošo, uteko, našo*, što je razumljivo kad se zna da je kontrakcija vokala u finalnoj poziciji radnog glagolskog pridjeva muškog roda bila rijetka pojava do kraja sedamnaestog vijeka i da je tek u osamnaestom vijeku imala većeg maha. Primjeri sa nepromijenjenom grupom [-ao] u pismima Radonjića mogu se objašnjavati kao tradicionalna crta, koja je tada u pisanju zauzimala svoje mesto, pri čemu se, svakako, ne može isključiti ni njeno postojanje, makar i narušeno, u narodnom govoru, a oni sa /-a/ i /-o/ ne samo fonetskim razlozima, jer u svođenju ovih grupa na jedan vokal od nesumnjivog značaja bio je prvi samoglasnik u grupi [-ao] na koji se završavala osnova odgovarajuće riječi. Takvo dvostruko stanje grupe [-ao] ukazuje na proces koji je u svom toku (Mladenović 1973: 81–82). Dosljedno se pišu u ovim pismima neizmijenjene finalne vokalske sekvence radnog glagolskog pridjeva muškog roda: [-eo], [-io], [-uo], što ih uklapa u opšti mozaik crnogorskih govora: *smeo, počeo, uzeo, oteo; molio, razumio, bio, ubio, hodio; utonuo, čuo, obrnuo*.

U pismima Radonjića asimilacija i kontrakcija medijalne grupe [-oje-] u paradigmi prisvojnih i relativne zamjenice muškog i srednjeg roda nije dosljedna. Naime, prisvojna zamjenica /moj/, pored oblika asimilovanog (/moga/, /mome/), ima dužu formu /mojemu/. Takođe se i relativna zamjenica /koji/ javlja u kraćem /koga/ i dužem obliku (/kojeg/, /kojemu/). Promjenu vokalske grupe [-oa] u /nako/, koja je registrovana u jeziku vladike Danila i Petra I (Mladenović 1973: 86; Ostojić 1976: 95–96), gdje je zabilježena i očuvana grupa [-oa]: (no ako), kao i u starocrnogorskim, istočnocrnogorskim i u crmničkom govoru, bilježimo i u jeziku pisama Radonjića, ali isključivo u usamljenom primjeru sažimanja [o + a] > /a/ uz regresivnu asimilaciju /nako/ (*no ako* > *nako*): *nako* Vaše presvijetlo gospodstvo, *nako* kad mi kažu, *nako* prijateljima, *nako* za moga, *nako* za vijernu službu.

Stara asimilacija i kontrakcija grupe vokala [-eo] u ovim pismima registrovana je takođe u oblicima negiranog glagola /htjeti/: *neću, nećemo, neće, nećete*. Bilježimo u pismima Radonjića i neasimilovane oblike negiranog glagola /htjeti/: *ne oćemo, ne hoće*.

U pismima serdara i gubernadura Radonjića umjesto starog vokalnog /l/ redovno je /u/: *ispune, dužno, suzama, Vuko, Vukadinu*. Radonjići imaju /o/ umjesto /l/ u obliku radnog glagolskog pridjeva muškog roda jednine, što odgovara stanju u savremenom književnom jeziku, ipak, u nekim oblicima riječi sačuvano je /l/ na kraju sloga i riječi: *stolac, talac, talacah, vragužela, dije-la, misalah, vola; mulskoga, krtolski; silan; đeneral, mahasilom, skandal...*

2. KONSONANTIZAM

Konsonantski sistem pisama Radonjića sadrži sve sonante i opstruente koje ima današnji književni jezik. Međutim, ne postoje posebni grafijski znaci za označavanje pojedinih konsonanata, što ukazuje na neusavršenost grafijskog sistema. Prusustvo mekih konsonanata /š/ i /ž/, nastalih kao rezultat novog i jekavskog jotovanja, koji su zastupljeni u crnogorskoj i hercegovačkoj ijekavštini (Pešikan 1965: 110; Miletić 1940: 344; Vušović 1926: 17), ne može se osporiti iako nijesu grafijski izdiferencirani. Ovi konsonanti egzistiraju u crnogorskim narodnim i, naravno, u govoru Njeguša i pismima Radonjića. Takođe, u ovim pismima registrujemo i fonemu /dʒ/: /dʒenerao/ i /kandʒalerija/, ali i kao: /kančelarija/ i /spenca/, koja nije označena tradicionalnom grafemom <7>, već grafemama <č>, <ć>, <c>. Fonetizam sa /c/ pretpostavlja mletački, a sa /č/ toskanski izgovor (Pižurica 1989: 260). Fonema /dʒ/ evidentirana je i u pismima vladika Visariona i Danila (Mladenović 1973: 101) u pozajmljenicama iz italijanskog jezika (preciznije mletačkog dijalekta).

Ni za fonemu /dž/ nije postojao poseban grafijski znak (označavala se sa /ž/), ali primjeri potvrđuju njeno postojanje u pismima Radonjića. Grafema <dž> prvi put se javlja u crnogorskim pisanim dokumentima u sedamnaestom vijeku. U pismima vladike Danila nalazimo *džeferdanah* i prezime *Dželetović*. Međutim, ta pisma u kojima se bilježi grafema <dž> nije pisao vladika Danilo, već „đak Đorđije Dželetović”, a drugo „po svoj prilici kaluđer Danilo, kapelan od Svetog Luke u Kotoru” (Mladenović 1973: 29). Grafemu <dž> nalazimo i u paštrovskim dokumentima iz 1756. godine, koja je pisao pop Marko Davidović. Grafemom <dž> označava se u ovim dokumentima istoimena fonema, što je dokaz da je ona egzistirala u govoru Paštrovića u drugoj polovini osamnaestog vijeka. Takođe, grafema <dž> upotrijebljena je i u pismu iz 1823. godine Antonija Čelovića, kapetana risanskog, Pajtoniju, okružnom kapetanu, u pridjevu *Midžorov*: *Trifko Midžorov* iz sela (...).” (AONMCG III, 3781, 1823). Međutim, grafeme <dž> nema u grafijskom sistemu Radonjića, ni crnogorskih vladika (Mladenović 1973: 29–30; Ostojić 1976: 52–53). Umjesto grafeme <dž> registrujemo <ž>, što je u skladu sa označavanjem foneme /dž/ u starim ćirilčkim dokumentima. Radonjići slijede tu tradiciju i fonemu /dž/ označavaju grafemom <ž>: *podkužasmo* (SP7), *skužat* (SP17), *nakužat* (SP34), *skužavati* (JP3), *sožbina* (JP3), *sožbinom* (JP3). Kod glagola /skužati/ i danas u starocrnogorskom govoru egzistira fonema /dž/ u /skudžati/ (Latković 2004: 313), a ne /ž/ tipa /skužati/. Isto tako, i imenica /sožbina/ ima u starocrnogorskom govoru /dž/: /sodžbina/ (Latković 2004: 317). Takođe, u ceklinskim pismima iz druge polovine

osamnaestog vijeka upotrijebljen je glagol /skudžati/, gdje se grafijom <dž> obilježava konsonant /dž/” (Mladenović 1972: 51).

Uz odstupanja, koja nijesu brojna, Radonjići pišu /h/ tamo gdje mu je mjesto u svim pozicijama riječi. U ovim pismima nema primjera koji bi potvrdili upotrebu konsonanta /v/ umjesto /f/ u domaćim riječima, što važi i za konsonantsku grupu /hv/.

U pismima Radonjića na granici prefiksálnih i korijenskih, korijenskih i sufiksálnih morfema susjedni konsonanti izjednačeni su po zvučnosti, dok je na granici proklitike i akcentogene riječi jednačenje rijetko. Na granicama morfema jednačenjem po zvučnosti obuhvaćeni su skupovi: /-sb-/, /-sd-/, /-zk-/, /-zć-/, /-zs-/, /-šb-/, /-čb-/, /-žt-/.

Nije zabilježeno u ovim pismima jednačenje po zvučnosti na granicama morfema skupova: /-bc-/, /-bš-/, /-df-/, /zt-/. Na granici proklitike i ortotonične riječi naporedo je registrovano jednačenje i nejednačenje susjednih konsonanata, što ukazuje na nedosljednost ove promjene na pisanom planu. Očito je da asimilacija po zvučnosti susjednih konsonanata na šavovima morfema u pismima Radonjića nije uvijek registrovana i na pisanom planu, a to je posljedica, upravo, pravopisne prakse.

Jednačenje konsonanata po mjestu i načinu tvorbe u pismima Radonjića uglavnom je ograničeno na konsonantske skupove: /s/ + prednjonepčani konsonant, /z/ + prednjonepčani konsonant. Međutim, ovi konsonantski skupovi nijesu uvijek podložni asimilaciji. Na granici proklitike i akcentogene riječi vrši se asimilacija kad se predlog /s/ nađe ispred palatalnog /nj/ u inicijalnoj poziciji pojedinih oblika zamjenica, ali nedosljedno: naporedo se javljaju oblici sa izvršenom i neizvršenom promjenom (*š njima*, *š njihove*, *š njegovom*, *š nekima*; ali *s njima*). Jednačenje konsonanata po mjestu tvorbe bilježimo i u konsonantskim skupovima: /-snj/ > /-šnj/, /-slj/ > /-šlj/: *Rišnjani*, *Rišnjane*, *mišljasmó*, *pošljete*, *pošljemo*.

U pismima Radonjića bilabijalno /p/ ispred /š/ asimiluje se, prelazi u labiodentalno /v/ (ali rijetko): *ljevše*. Konsonant /s/ se ne mijenja ispred konsonanta /lj/ dobijenog pod uticajem refleksa kratkog jata, što je u skladu sa stanjem u današnjem književnom jeziku: *posljednja*, *posle*. Konsonantski skup /-zl/ bilježimo, ali rijetko u pismima Radonjića u formi sa izvršenom promjenom: *žlo*, *žle*, često ostaje: *zlo*, *zle*. Asimilacija konsonanata po načinu tvorbe u ovim pismima ogleda se u izmjeni konsonantskih skupova: /hv/ > /f/, /-vn-/ > /-mn-/, ali ne i konsonantskog skupa /-mlj-/: *zemljom*, *zemlju*, *zemlje*. Disimilacija konsonanata, koja se nedosljedno vrši u pojedinim riječima, nema većeg zamaha u pismima Radonjića. U pismima gubernadura Jovana Radonjića skup /-mn-/ ostaje neizmijenjen: *sta(v)ljate* u *tamnicu*, iz *tamnice* pu-

štajte, u pismima popa i serdara Vuka ovaj se skup uprošćava, gubi konsonant /m/: *Crnici, Crničani*, dok se u pismima serdara Staniše vrši promjena konsonantskog skupa /-mn-/ u /-ml-/: *Komlenoviću*. U ostalim primjerima konsonantski skup /-mn-/ u inicijalnoj poziciji ostaje neizmijenjen. Disimilacija konsonantskog skupa /-vn-/ u /-mn-/ registrovana je samo u dva pisma guvernadura Jovana: *odamna, Dubromnika*. U pismima Radonjića zabilježena je i disimilacija konsonantskog skupa /-čnj-/ u /-tnj/ (čn > čnj > tnj), kojoj je prethodila asimilacija /-čn-/ u /-čnj-/: *sretni, nesrećnji*. Registrujemo samo jedan primjer u ovim pismima sa očuvanim konsonantskim skupom /-čn/: *zlosrećnjici*. Radonjići, takođe, dosljedno pišu autohtoni fonetizam sa /r/ u etnonimu *Arbanas, Arbanasi* (Pižurica 1989: 245).

Pravopis u pismima Radonjića koji nije konsekventno fonološki, već naprotiv većinom morfonološki, ne daje nam pravu sliku realizacije uprošćavanja konsonantskih skupova. Ipak, registrujemo i na pisanom planu ovu glasovnu promjenu, i to, najčešće, u konsonantskim skupovima u medijalnoj poziciji, rjeđe u inicijalnoj i finalnoj. Konsonantski skupovi /tsk/ i /dsk/ u medijalnoj poziciji u ovim pismima uprošćavaju se, mijenjaju u /ck/: *gospocka, zaljucki, dobrocke, bracko*.

U medijalnoj poziciji konsonantski skupovi [-dstv-] i [-tstv-] imaju dvije forme, koje registrujemo i na pisanom planu: uprošćenu, bez konsonanata /d/ i /t/ (*gospostva, kmestvo, brastvo, proklestvom*) i neuprošćenu u pismima guvernadura Jovana (*bratstvo, gospodstvu, kmetstvo*).

U obliku futura nekad se u pisanju realizuje sekvenca [-tć-]: *dovestću, pasatćemo*, a nekad je primijenjen fonološki pravopisni princip: *razumijećete*. Uprošćavanje konsonantskog skupa [-čsk-] dosljedno je u pismima Radonjića. Rezultat tog uprošćavanja jeste grupa [-ck-]: *bijelopavlickog, nišickoga*. Gubljenje konsonanta /v/ registrovano je u konsonantskim skupovima: [svj-], [-vj-], [-vlj-], [-kv-], [-vn-], ali nedosljedno: *šedočeno, čojeka, sastaljao, takoga*; ali: *človek, takvoga, crkovnoga*. Konsonant /t/ nekad registrujemo na pisanom planu, a nekad ne u konsonantskom skupu [-tn-]: *častni, časnoga*. Konsonantski skup [-žstv] uprošćava se u formu [-št]: *uboštvom*, dok je svođenje pridjevskog nastavka /-čski/ na /-čki/, pri čemu se gubi konsonant /s/, dosljedno u pismima Radonjića. Konsonantski skup [-dč-] uprošćava se gubljenjem /d/, a tako je i na pravopisnom planu: *rasrčeni*. Konsonantski skupovi u inicijalnoj poziciji najčešće ostaju neizmijenjeni, rijetko se mijenjaju, ponekad javljaju alternativno. U finalnoj poziciji bilježimo u ovim pismima neuprošćene konsonantske skupove: [-st] i [-št]: *oblast, bolest, žalost, čest; još*.

Metateza konsonanata, koja je zastupljena u većoj ili manjoj mjeri u crnogorskim govorima, nije mimoišla ni pisma serdara i gubernadura Radonjića. U ovim pismima metateza se rijetko javlja i ograničena je na dvije stare zamjeničke forme: *вѣсъ (svega, sva, sve, svu) i *кѣто. Stara zamjenica *кѣто javlja se u formi /tko/ i /ko/, što važi i za oblike složene od nje i odrične riječi (netko, ko, neko, tko, nitko). Konsonant /j/ ne javlja se u finalnoj poziciji pokazne zamjenice muškog roda u jeziku Radonjića, niti se gubi u drugom licu singulara imperativa, kao ni u množinskim imperativnim formama.

U ovim pismima očuvani su rezultati sibilizacije kod imenica ženskog roda s nastavkom /-a/ u nominativu jednine, i to u: dativu i lokativu, kao i u nominativu, dativu i lokativu imenica muškog roda (*majci, ruci; siromasi, meci, hajduci, junaci; junacima, siromasima*). Analoška ujednačavanja osnove sasvim su rijetka, bilježimo ih isključivo u primjerima iz pisama serdara i gubernadura Staniše: *slugi, vladiki*, ali i *vladici*. Javljanje sibilanta /z/ ispred /i/ u nastavku za izvođenje riječi, koje nije došlo fonetskim putem, rijetko je u jeziku Radonjića: *u mnozine*.

U pismima serdara i gubernadura Radonjića zastupljena su četiri jotovanja: staro, novo, specifično i jekavsko. Staro jotovanje dosljedno je izvršeno, a to pokazuje jotovanje labijala, postojanje grupe /št/, koja je dobijena starim jotovanjem /stj/ umjesto grupe /šč/, kao i postojanje /đ/ istorijskog porijekla u prvom licu jednine prezenta glagola /vidjeti/ (Mladenović 1973: 98–99). Rezultat novog jotovanja u pismima serdara i gubernadura Radonjića (čuvaju imenice ženskog roda na suglasnik u instrumentalu jednine (*oblašču, žalošču, napašču, pameću, milošću, radošču*) i zbirne imenice, glagolske i dr. (-*ѣje, -ѣja i sl.*): *braću, braća, gvožđa, poštenjem, poštenje, prošenje, kamenje, uskršenju, zdravlju, poniženju, uzvišenju*). Specifično jotovanje u ovim pismima u potpunosti korespondira sa današnjim standardnim jezikom (*dođe, doći, dođete, nađemo, nađete, nađe, poći*). Jekavsko jotovanje, koje se javlja u našim spomenicima od kraja šesnaestog vijeka (Mladenović 1964: 226–227), dosljedno je realizovano u ovim pismima, i to nam nedvosmisleno potvrđuju brojni primjeri. Međutim, jekavsko jotovanje nekad registrujemo na pisanom planu, a nekad ne. Samo je u skupu /tě/ dosljedno registrovano jotovanje i na pisanom planu (*kće, kćevaše, kćeše, ćerani, ćeraju, kćeli, ne kćesmo, pričerali, isćerat, ćeraše*), dok skupove /děl/, /běl/, /lvěl/, /llěl/, /něl/, /měl/, /cěl/, /sěl/, /svěl/, /zěl/ karakteriše izmjena ispred konsonanta od jata u primjerima: *neđelju; ćesar; blješe; umljeli; vljernijem; uljest; ranjen; izeli*, ali registrujemo i (uslovno rečeno) nejotovane oblike koji na pisanom planu ne predstavljaju realno stanje u jeziku Radonjića i starocrnogorskim i crnogorskim govorima, već su najvjerojatnije produkt ortografskog manira. Za-

bilježene oblike sa „ekavskim fonetizmom”: *ovden, poslednja, plenovi, posečeni, posekoše, poseć, zaseniti, sede, sedet; sedočeno, setovao; izeli* ne treba tumačiti kao ekavizme, već kao jekavizme, a uzrok treba tražiti u nekonsekventnosti pravopisa, jer se oni ne mogu smatrati odlikom narodnog govora, koji je u biti jezika pisama Radonjića. Oni se, naravno, mogu tumačiti prisustvom ekavskog fonetizma u njima, što bi predstavljao uticaj knjiškog, srpskoslovenskog jezika. Međutim, uticaj srpskoslovenskog jezika na jezik pisama Radonjića bio je krajnje marginalan. Stoga je vjerovatnije da su netovani oblici plod kolebanja u pisanju pisara ovih pisama. Takođe, iako za umekšane dentale /š/ i /ž/ ne postoje adekvatne grafeme, ne može se negirati prisustvo jotovanja dentalnih konsonanata /s/ i /z/ u poziciji ispred kratkog jata. Što se tiče (i)jekavskih oblika: *vidijeti; bijelice; promijena; trpijet, pri-spijeli* i sl. oni, zasigurno, predstavljaju samo pisarski manir ili su, možda, produkt naslijeđene pravopisne prakse.

Vokalski i konsonantski sistem serdara i gubernadura Radonjića u saglasju je sa crnogorskim, posebno starocrnogorskim govorima, kao i sa savremenim jezikom. Uočene razlike plod su neusavršenosti grafijskog sistema, naslijeđene ortografske prakse, ponekad i pisarskih manira. Pisma Radonjića se u potpunosti uklapaju u crnogorski govorni korpus. Jezik njihovih pisama vjerniji je izvornom narodnom jeziku predvukovskog doba nego jezik njihovih savremenika, jer su svi oni, izuzev popa i serdara Vuka, bili isključivo svjetovni glavari, tako da je uticaj crkvenoslovenskog nasljeđa na njih bio znatno manji negoli na vladike iz bratstva Petrovića i na Visariona Borilovića.

IZVORI

1. *Istorijski arhiv u Kotoru, Upravno-politički fond mletački* (IAK, UPM). Fascikle: XXXI, XLVI, XLVI/437, XLVI/440, XLVI/648, XLVIII/32, XLVIII/24, XLVIII/74, XLVIII/79, LVI/624, LVI/460, LVI/660, LVII/460, LVII/621, LVIII/670, LVIII/635, LX/876, LXI/1188, LXI/1180, LXI/1135, LXII/975, LXII/650, LXIII, LXII/833, LXIII, LXIV, LXV/201, LXV, LXV/204, LXV/221, LXVI/124 LXVI/125, LXVII, LXVII, LXVIII, LXIX/76, LXIX/77, LXX, LXX, LXXII, LXXII, LXXII, LXXII/352, LXXII, LXXIII, LXXIV/7811, LXXIV/816, LXXIV/813, LXXX/78, LXXX/70, LXXX/76, LXXXVIII, XCII/92, CXXIV, CXXIV, CXXIV, CXXXII/ 132, CXXXIII/ 183, XCL, CXLIII, CXLIV, CLXXV/175, CLXXXI/181, CLXXXI/187, PORA I–13.

2. *Arhivsko odjeljenje Narodnog muzeja Crne Gore na Cetinju* (AONMCG). Petar I — fascikla I (1782–1796): 52, 33, 37, 46, 66, 79, 80, 81, 83, 84, 119, 120, 121, 123, 124, 125, 131, 146, 180. Petar I — fascikla II (1797–1800): 198. Petar I — fascikla III (1800–1822): 768, 780, 779, 780, 943, 833, 1466, 1491, 1794, 1823, 2275, 2522, 2613, 2851, 2850, 2854, 3511. Petar I — fascikla IV (1822–1830): 3612, 3781.

3. *Arhiv u Herceg Novom, Političko-upravni mletački arhiv (AH, PUMA)*. Fascikle: 142/21, 330/78.
4. *Državni arhiv u Zadru (DAZ)*. Akti izvanrednog providura 1787–1789. CL. Akti izvanrednog providura 1783–1785. CXIV.
5. *Arhiv Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu (Arhiv JAZU)*. Cir. V — crnogorske i bokokotorske isprave.
6. *Glasnik Cetinjskih muzeja*. 1976. 9. 49–73.
7. *Spomenik SKA LXXXVII*. 1938. 68/1.
8. *Književne novine*. 1949. 41/2.

LITERATURA

1. Belić, Aleksandar (1999): *Izabrana dela, III, IV, V, VI, VII*, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Novi Sad: Budućnost.
2. Brajković, Tomo (1893): „Peraški dijalekat”, *Program C. K. Državne velike gimnazije u Kotoru za školsku 1892–1893*; Zagreb, 3–21.
3. Krivokapić, Miloš 2009. *Jezik u pismima serdara i guvernadura Radonjića*. Doktorski rad. Filozofski fakultet Novi Sad. Novi Sad. 447 str.
4. Latković, Milorad (2004): *Priložak građi crnogorskog rječnika*, Cetinje: IVPE.
5. Mihailović, Božo (1956): „Slovo dž u paštrovskim dokumentima iz XVIII vijeka”, *Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor*, knj. XXII, sv. 1–2.
6. Miletić, Branko (1940): „Crmnički govor”. *Srpski dijalektološki zbornik* knj. IX, 211–663.
7. Mladenović, Aleksandar (1964): *Jezik Jovana Rajića*. Matica srpska. Novi Sad.
8. Mladenović, Aleksandar (1973): *Jezik vladike Danila*. Matica srpska. Novi Sad.
9. Mladenović, Aleksandar (1977): „Jezik u pismima vladike Visariona Borilovića s kraja XVII veka”. *Zbornik za filologiju i lingvistiku* XX–1. 1–43.
10. Mladenović, Aleksandar (2005): „Neke filološke napomene o grbaljskom rukopisu Zakonika cara Dušana”, *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku*, XLVIII/1–2, 85–94.
11. Mladenović, Aleksandar (2006): „Filološke napomene o jednom od najstarijih ćiriljskih dokumenata u kotorskom Istorijskom arhivu”, *Arheografski prilozi*, Beograd: Narodna biblioteka Srbije, Arheografsko odeljenje, knj. 28, 279–292 (www.nbs.bg.ac.yu).
12. Ostojić, Branislav (1976): *Jezik Petra I Petrovića*. CANU. Titograd.
13. Pešikan, Mitar (1984): „Starocrnogorski srednjokatunski i lješanski govori”. *Srpski dijalektološki zbornik* XV. 1–294.
14. Pižurica, Mato (1989): *Jezik Andrije Zmajevića*. CANU. Titograd.
15. Stevanović, Mihailo (1933–1934): „Istočnocrnogorski dijalekat”. *Južnoslovenski filolog* XIII. 1–128.
16. Stevanović, Mihailo (1964): *Savremeni srpskohrvatski jezik*, I. Naučno delo. Beograd.
17. Stevanović, Mihailo (1969): *Savremeni srpskohrvatski jezik*, II. Naučno delo. Beograd.
18. Subotić, Ljiljana (1972): „Glavne fonetske osobine semberijskog govora”, *Prilozi proučavanju jezika*, Katedra za južnoslovenske jezike Filozofskog fakulteta u Novom Sadu, 79–128.

Miloš KRIVOKAPIĆ

SOME CHARACTERISTICS OF THE MONTENEGRIAN WRITTEN LANGUAGE
FROM PERIOD BEFORE VUK KARADŽIĆ: VOCAL AND CONSONANT
SYSTEM OF THE LANGUAGE OF SERDARS AND
GUVERNADURS RADONJIĆ

Summary

The letters of the serdars and guvernadurs Radonjic family, created in eighteenth and during the first three decades of the nineteenth century, were written in non-calligraphic, fast-written Cyrillic mode, including the national language in Njegushi, which corresponds to archaic Montenegrin dialects. The existing vowel system of the letters doesn't differ from the vocal system of most our dialects, neither from the vocal system of literary language. It is a vocal system with five members (/a/, /e/, /i/, /o/, /u/) alongside with vocal /r/. Old semi-vowels in the letters of Radonjic are not written as "reflex of Zeta", which is the 6th member of the vocal system in some Montenegrin speeches. Consonant system of the letters contains all consonants and obstruents which literary language possesses nowadays. However, there aren't particular graphic signs which would be adequate to denote specific consonants, and that fact designates the imperfection of the graphic system.

Key words: vocals, vocal sequences, vocalism, consonants, consonant groups, consonantism